

УДК 342.8 (324)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.27>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПОНЯТТЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ УКРАЇНИ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ

Івасюк О.І.,
*аспірантка кафедри конституційного,
міжнародного та кримінального права
юридичного факультету
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
експерт з конституційного права
Центру політико-правових реформ
ORCID: 0000-0003-0263-2354
e-mail: o.ivasiuk@donnu.edu.ua*

Івасюк О.І. Конституційно-правова природа та поняття парламентських виборів: порівняльний аналіз підходів України, Литви та Естонії.

У статті проаналізовано конституційно-правову природу парламентських виборів як ключового інституту народного представництва на прикладі трьох країн: України, Литви та Естонії. В межах дослідження використано методи формально-юридичного аналізу, порівняльно-правового дослідження та функціонального підходу.

Значну частину статті присвячено вивченню поняття парламентських виборів, зокрема їх місця у правничій та суспільно-політичній парадигмі, а також визначено їх подвійну природу: як юридично регламентований механізм формування законодавчого органу та як практичний засіб реалізації народного суверенітету.

Також у статті окремо проаналізовано конституційні засади організації та проведення виборів в Україні, Литві та Естонії: закріплення базових принципів (загальності, рівності, прямої, таємності голосування, періодичності виборів), визначення правових гарантій участі громадян у виборчому процесі, а також інституційну роль парламенту в системі стримувань і противаг. Порівняльно-правовий аналіз показав, що хоча всі три держави гарантують мінімально необхідний набір виборчих принципів, наповнення конституційних та законодавчих норм варіюється. Так, у Конституції України окремо закріплено основні принципи виборчого права, що підкреслює їх засадничість та універсальність відносно усіх типів виборів на відміну від Конституцій Литви та Естонії. Своєю чергою зміст принципів загального, рівного, прямого виборчого права, таємності голосування та періодичності виборів розкривається на рівні законодавства лише у Литві та Україні. Натомість у Естонії, відмінно від інших, закріплює риси пропорційної виборчої системи на парламентських виборах на конституційному рівні.

На підставі аналізу конституційних засад організації та проведення виборів було здійснено спробу виокремити сильні та слабкі сторони кожного підходу, зокрема в частині системності викладення конституційних положень, рівня їх правової визначеності та деталізації. Зроблено рекомендації щодо можливого удосконалення окремих положень конституційних норм за умови збереження балансу між базовим закріпленням виборчих принципів і їх деталізацією у спеціальному законодавстві.

Ключові слова: парламентські вибори, конституційно-правова природа, виборче право, принципи виборчого процесу, порівняльно-правовий аналіз, представницька демократія, Україна, Литва, Естонія.

Ivasiuk O.I. Constitutional and legal nature and concept of parliamentary elections: a comparative analysis of the approaches of Ukraine, Lithuania, and Estonia.

The article analyzes the constitutional and legal nature of parliamentary elections as a key institution of popular representation, based on the examples of three countries: Ukraine, Lithuania, and Estonia. The study employs methods of formal legal analysis, comparative legal research, and a functional approach.

A significant part of the article is devoted to examining the concept of parliamentary elections, particularly their place within the legal and socio-political paradigms. The dual nature of parliamentary elections is identified: as a legally regulated mechanism for forming the legislative body, and as a practical means of realizing popular sovereignty.

The article also focuses on the constitutional foundations for organizing and conducting elections in Ukraine, Lithuania, and Estonia, including the enshrinement of fundamental electoral principles (universality, equality, directness, secrecy of voting, and periodicity of elections), the legal guarantees of citizens' participation in the electoral process, and the institutional role of parliament within the system of checks and balances. The comparative legal analysis demonstrates that while all three countries formally guarantee a minimum set of electoral principles, the content of constitutional and legislative provisions varies. For instance, the Constitution of Ukraine separately enshrines the fundamental principles of electoral law, emphasizing their foundational nature and universal applicability across all types of elections, unlike the Constitutions of Lithuania and Estonia. In Lithuania and Ukraine, the substance of these principles is further elaborated at the legislative level. In contrast, Estonia uniquely embeds characteristics of a proportional electoral system for parliamentary elections at the constitutional level.

Based on the analysis, the article identifies strengths and weaknesses in each approach, particularly regarding the coherence, legal clarity, and degree of constitutional detail. Recommendations are offered to improve Ukraine's constitutional regulation while preserving a balance between constitutional principles and legislative elaboration.

Key words: parliamentary elections, constitutional-legal nature, electoral law, principles of the electoral process, comparative-law analysis, representative democracy, Ukraine, Lithuania, Estonia.

Постановка проблеми. Із понад 700-річною історією становлення парламентаризму як суспільно-політичного феномену та парламенту як державної інституції, сучасне існування парламенту тісно пов'язане з утвердженням представницької демократії та реалізацією принципу народовладдя. Демократія ґрунтується на праві кожного брати участь в управлінні державними справами, тому вона вимагає існування представницьких інститутів на всіх рівнях і, зокрема, парламенту, в якому представлені всі складові суспільства і який має необхідні повноваження і засоби для вираження волі народу шляхом прийняття законів і контролю за діяльністю уряду [1].

Однак важливим є не лише сам факт функціонування парламенту, а й спосіб його формування як виборного органу, що безпосередньо впливає на реальне утвердження принципів демократії, верховенства права та дотримання прав людини на практиці. Визначальне значення у цьому аспекті займає організація і проведення вільних та чесних парламентських виборів з розумною періодичністю та дотриманням принципів загальності, рівності, вільності, таємності і безпосередності.

Предметом дослідження цієї статті є конституційно-правова природа парламентських виборів як ключового інституту народного представництва, що забезпечує формування законодавчої влади у демократичних державах, у контексті необхідності їх глибшого теоретико-правового осмислення та порівняльного аналізу на прикладі України, Литви та Естонії.

Метою цього дослідження є з'ясування доктринального розуміння поняття парламентських виборів, визначення їхньої конституційно-правової природи, а також виявлення спільних і відмінних рис у підходах до її правового закріплення в конституціях і законодавстві України, Литви та Естонії. Особливу увагу приділено також аналізу правових систем зазначених пострадянських європейських демократій з метою окреслення потенціалу для вдосконалення вітчизняної виборчої моделі у світлі європейських стандартів представницької демократії.

Стан опрацювання проблематики. Питання конституційно-правового регулювання інституту виборів та їхнього значення в контексті представницької демократії досліджували низка українських вчених, зокрема Ю. Ключковський, О. Марцеляк, В. Погорілко, В. Шаповал та інші. Визначенню сутності парламентських виборів присвячені наукові праці І.В. Бакуменка, І. Кресі-

ної, Є. Перегуди, Ю. Сурміна, Ю. Тодики, Ю. Шведи. Водночас вивчення конституційно-правової природи парламентських виборів у порівняльному вимірі, з урахуванням політико-правового контексту та досвіду пострадянських європейських демократій, зокрема Литви та Естонії, досі не була предметом окремого ґрунтовного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Визначальне значення для функціонування демократичної держави, її республіканських засад має конституційно визначений порядок формування органів державної влади, зокрема періодичність їх обрання та призначення [2]. Парламентські вибори становлять один із видів загальнодержавних виборів, процедура організації та проведення яких чітко врегульована нормами права і забезпечує громадянам можливість реалізовувати безпосередню форму народовладдя шляхом обрання кандидатів та/або політичних партій до складу національного законодавчого органу. Ю. Шведа визначає парламентські вибори як загальнонаціональні (на відміну від місцевих) вибори вищого законодавчого органу держави (парламенту). Завдання парламентських виборів – визначення персонального складу парламенту [3, с. 367]. О. Тодика розуміє парламентські вибори як безпосереднє волевиявлення громадян, які своєю участю у виборчому процесі шляхом голосування формують орган законодавчої влади [4, с. 5].

Разом із тим, важливо зазначити, що парламентські вибори не доцільно розглядати лише як спосіб забезпечення формування законодавчого органу влади, оскільки вони гарантують реалізацію принципу народного суверенітету, утверджують легітимність політичної влади та визначають динаміку суспільно-політичного розвитку в цілому. Специфіка та особливе значення парламентських виборів зумовлюються не лише порядком реалізації виборчих процедур та типом виборчої системи, що застосовується для розподілу мандатів, але й інституційною роллю парламенту як одного з вищих органів державної влади. Останній забезпечує реалізацію принципу поділу влади, функціонування системи стримувань і противаг, утвердження визначеної форми правління та, в умовах демократичного устрою, формування політичного курсу держави.

Важко не погодитись з думкою В. Шаповала, який визначає, що вибори є не тільки формою реалізації ідей представницької демократії і способом формування такого органу як парламент, але й виступають у ролі однієї з визначальних характеристик природи самого народного представництва [5]. Ю. Ключковський розглядає вибори як акт уповноваження певних осіб на здійснення влади від імені народу, а також у більш ширшому вимірі як форму безпосереднього народного волевиявлення, що лежить в основі представницької демократії [6, с. 15-16]. У свою чергу І. Кресіна та Є. Перегуда розглядають інститут виборів як один із основних елементів функціонування політичної системи суспільства [7, с. 181].

Отже, можна дійти висновку, що у теоретико-правовому сенсі парламентські вибори мають подвійну природу: з одного боку, вони розглядаються як юридично врегульований механізм формування законодавчого органу влади на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні, а з іншого – політичний інститут, який утверджує легітимність влади, а також забезпечує реалізацію принципу народного суверенітету та участь громадян в управлінні державними справами.

Відтак, повноцінне дослідження конституційно-правового регулювання парламентських виборів є неможливим без глибокого аналізу статусу парламенту як інституції, його місця та впливу у владному трикутнику. Україна, Литва та Естонія, попри тривалий період спільного радянського минулого, в силу багатьох обставин розвинули різні конституційно-правові основи функціонування законодавчої гілки влади. У Конституції України Парламент – Верховна Рада України – є однопалатним вищим органом законодавчої влади зі строком повноважень у п'ять років, роль якого значно посилилась завдяки відновленій після Революції гідності змішаної форми правління. Це прослідковується у її конституційних повноваженнях, що визначають конструкцію механізму стримувань і противаг. Йдеться про можливість усунення Президента з поста шляхом процедури імпічменту; здійснення парламентського контролю за діяльністю Уряду, що розкривається через призначення за поданням Президента Прем'єр-міністра, схвалення Програми діяльності Уряду, надсилання запитів членів парламенту до Уряду, прийняття резолюції недовіри, яка має наслідком відставку Уряду; участь Верховної Ради України у формуванні Конституційного Суду України (призначення третини складу); надання згоди на обов'язковість та денонсацію міжнародних договорів; парламентський контроль за додержанням прав і свобод людини і громадянина; та інші [8]. У Литві законодавчу владу обіймає Сейм – однопалатний парламент, члени якого обираються прямим голосуванням на чотирирічний термін. Як підкреслюють дослідники та свідчить аналіз

положень Конституції Литовської Республіки, Литва є представницькою парламентською республікою, адже конституційні повноваження Президента в Литві фактично є недостатніми для того, щоб класифікувати існуючу форму правління як змішану [9, с. 190-191]. Сейм контролює діяльність Уряду, зокрема шляхом схвалення чи відхилення кандидата на посаду Прем'єр-міністра за поданням Президента, розглядає та затверджує Програму Уряду та у разі необхідних підстав може висловити недовіру Прем'єр-міністру чи окремому міністру. Ще одним підтвердженням посиленої ролі законодавчої гілки влади слугують повноваження Литовського парламенту щодо застосування процедури імпідменту до члена Сейму, Президента Республіки, Голів та суддів Конституційного Суду та Верховного суду [10]. Своєю чергою Естонська Республіка також визначається як держава з парламентською формою правління. Рійгікогу – естонський парламент – здійснює контроль над виконавчою гілкою влади шляхом можливості висловлення вотуму недовіри Уряду Республіки, Прем'єр-міністру або окремим міністрам та має право висунування кандидата на посаду Прем'єр-міністра у визначених Конституцією випадках [11].

Спільним для конституцій усіх трьох країн є засадничі положення про народний суверенітет та представницьку демократію та принципи загального, рівного, прямого виборчого права та таємного голосування. У Конституції Естонської Республіки, як і в Конституції України, передбачено окрему структурну частину, присвячену засадам народовладдя: глава III «Народ» (Естонія) та глава III «Вибори. Референдум» (Україна) визначають основні форми безпосереднього здійснення народного суверенітету, зокрема участь громадян у виборах і референдумах. Водночас слід зауважити, що назва відповідного розділу Основного Закону України не повною мірою відображає його зміст, оскільки не акцентує на системоутворюючій ролі народного волевиявлення як основи представницької демократії. Як слушно зазначає Ю. Ключковський, це зумовлено розпорошеністю норм Конституції України, що стосуються виборчих прав громадян, у різних її розділах [12, с. 709]. Водночас лише в Основному Законі України міститься спеціальна загальна норма, яка закріплює універсальні принципи проведення виборів, а саме: що вибори в Україні є вільними та проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Однією з характерних рис конституційного регулювання питань формування парламенту в Естонії є норма статті 60 Конституції, якою прямо передбачено застосування пропорційної виборчої системи на виборах до Рійгікогу. У Законі Литовської Республіки «Про вибори до Сейму» перший розділ присвячено загальним положенням щодо організації виборчого процесу. Зокрема, в ньому визначено основні характеристики парламентських виборів за критеріями виборчої системи, періодичності їх проведення та засад виборчого права, кожна з яких у подальших статтях розділу отримує нормативне розкриття. Аналогічний системний підхід простежується у Виборчому кодексі України, де принципи виборчого права, закріплені в Конституції, конкретизуються та деталізуються на рівні виборчого законодавства. Натомість Закон Естонської Республіки «Про вибори до Рійгікогу» не містить комплексного тлумачення усіх принципів виборчого права, обмежуючись частковим розкриттям принципів загального й рівного виборчого права, а також періодичності виборів. Конституції усіх трьох країн передбачають право громадян на об'єднання у політичні партії (статті 35, 48 та 36 Основних законів Литви, Естонії та України відповідно), однак жодна з них не згадує політичні партії як суб'єктів, які мають право висунування в межах виборчого процесу.

Висновки. У цілому слід констатувати, що конституційним засадам інституціоналізації парламенту як органу державної влади та регулюванню порядку його формування на основі принципів представницької демократії приділено значну увагу в межах Основних Законів України, Литви та Естонії. Конституції всіх трьох держав закріплюють фундаментальні принципи виборчого права: вільні вибори, загальне, рівне, пряме виборче право та таємність голосування. Водночас не менш важливим аспектом є законодавче забезпечення практичної реалізації цих принципів, що потребує окремого ґрунтовного дослідження й виходить за межі цієї статті. Можна лише зазначити, що за результатами звітів місій ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за парламентськими виборами декількох електоральних циклів у досліджуваних державах все ще залишаються недоліки у дотриманні міжнародних виборчих стандартів – принципів виборчого права – під час проведення виборів [13, 14, 15]. Конституційно-правове регулювання питань, пов'язаних із парламентськими виборами, у зазначених державах загалом має цілісний і послідовний характер. Водночас окремі положення Основних Законів потребують удосконалення для підвищення їх правової визначеності та системності регулювання. Проте такі зміни мають здійснюватися виважено з метою недопущення надмірної деталізації, яка має залишатися на рівні спеціального виборчого законодавства.

Поняття парламентських виборів доцільно розглядати як у юридичній, так і в суспільно-політичній парадигмі. Зведення цього інституту виключно до регламентованої правом процедури формування представницького органу державної влади суттєво звужує його зміст, нівелюючи значення виборів як ключового механізму реалізації народного суверенітету та втілення ідей представницької демократії. З огляду на роль парламенту як, у більшості випадків, єдиного законодавчого органу в державі та його визначальне значення в системі поділу влади й державотворчих процесах, осмислення поняття та конституційно-правової природи парламентських виборів набуває особливої теоретичної й практичної актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Inter-Parliamentary Union. Impact*. URL: <https://www.ipu.org/impact/democracy-and-strong-parliaments/ipu-standards/universal-declaration-democracy> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини восьмої статті 83 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частин шостої, сьомої статті 83, пункту 9 частини першої статті 106, частин третьої, четвертої статті 114 Конституції України від 28.04.2009, № 8-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09#Text>.
3. Шведа Ю.Р. *Партії та вибори: енциклопедичний словник*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.
4. Тодика О.Ю. *Вибори до парламентів країн СНД: (Порівняльно-правовий аспект)* / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Факт, 2003. – 144 с.
5. Шаповал В.М. *Парламентаризм і законодавчий процес в Україні*. Київ, 2000. 214 с.
6. Ключковський Ю.Б. *Поняття виборів. Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина (в редакції станом на 1 жовтня 2021 року): науково-практичний коментар / за ред. Ю.Б. Ключковського*. Київ: К.І.С., 2021. С. 14–59.
7. *Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: монографія* / І.О. Кресіна, Є.В. Перегуда. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2003. – 368 с.
8. Конституція України: Верховна Рада України від 28.06.1996, № 30: станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. – Статті 85, 86, 148.
9. Gediminas Mesonis. *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste: monografija*. Vilnius, 2003. С. 190-191.
10. Конституція Литовської Республіки: Прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовтня 1992 року від 10.11.1992, № 220. URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>. Статті 67, 74.
11. Конституція Естонської Республіки: Прийнята на референдумі народом Естонської Республіки від 28.06.1992. URL: <https://www.riigiteataja.ee/viitedLeht.html?id=10>. – Статті 65, 89.
12. Ключковський Ю.Б. *Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія*. Київ: Баїте, 2018. 908 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/401765.pdf>.
13. ODIHR Election Expert Team. *ESTONIA PARLIAMENTARY ELECTIONS 5 March 2023: Final report / Office for Democratic Institutions and Human Rights*. Warsaw. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/f/f/551179_0.pdf.
14. ODIHR Election Expert Team. *UKRAINE EARLY PARLIAMENTARY ELECTIONS 21 July 2019: Final report / Office for Democratic Institutions and Human Rights*. Warsaw. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/6/9/439634_0.pdf.
15. ODIHR Election Expert Team. *LITHUANIA PARLIAMENTARY ELECTIONS 11 and 25 October 2020: Final report / Office for Democratic Institutions and Human Rights*. Warsaw. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/lithuania/477730>.